

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти фінансів домогосподарств в розрізі трактування сутності даної категорії. Досліджено існуючі напрацювання та виділено дискусійні моменти, що стосуються діяльності домогосподарств. Наведено та обґрунтовано авторське бачення щодо можливості розв'язання деяких із них.

The definition's theoretical aspects of household finances are considered in the article. The existing developments are investigated. The discussion points concerning the household activity are selected. The author's opinion about the discussion points and solving some points are offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. За сучасних умов розвитку та становлення економіки незалежної України, що орієнтована на ринкові методи функціонування, відбуваються зміни і у площині фінансових відносин. Зокрема, це стосується розширення сфери даних відносин: від дослідження централізованих грошових коштів, що було цілком очевидним, з урахуванням специфіки побудови командно-адміністративної системи, до вивчення відносно нових учасників, які є невід'ємною складовою ринкової економіки. Віддзеркаленням даних процесів є зміна структури фінансової системи, виділення окремих сфер та ланок, що безпосередньо належить до сфери фінансів домогосподарств.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню домогосподарств в економічній літературі присвячено напрацювання як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Західна економічна думка щодо вивчення домогосподарств бере свій початок ще з праці Ксенофонта «Домострой» та знаходить своє гідне продовження в доробках Ф. Кене, В. Петті, А. Сміта, Ж.Б. Сея, М. Фрідмена, Ф. Модільяні, Г. Беккера та інших. За часів Російської імперії різні аспекти діяльності домогосподарств вивчали Д. Журавський, В. Варзар, П. Червінський, О. Русов, В. Навроцький, М. Бунге, В. Барвінський, П. Чомпа і т.д. Дослідження сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки посідають чільне місце в колі інтересів Є. Болотіної, Н. Іванової, О. Зухба, О. Марець, О. Міроненко, М. Муислової, О. Шубної та ін. Участь домогосподарства у фінансових відносинах спровокувала необхідність дослідження місця та ролі даного суб'єкта у складі фінансової системи, що знайшло безпосереднє відображення у напрацюваннях С. Белозьорова, Н. Героніної, В. Глухова, Т. Кізима, І. Санько, В. Суркіна, С. Юрія та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на досить жвавий інтерес науковців та дослідників до сфери фінансів домогосподарств, багато питань, пов'язаних з обґрунтуванням теоретичних основ фінансів домогосподарств, залишаються відкритими та неузгодженими.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення результатів дослідження автора теоретичного підґрунтя функціонування фінансів домогосподарств як самостійного суб'єкта фінансових відносин в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. З переходом України на облік за допомогою системи національних рахунків, було впроваджено поділ на п'ять секторів економіки, одним з яких є сектор домогосподарств. Домогосподарство, з огляду на його багатогранність, виступає об'єктом дослідження багатьох галузей науки, що впливає на тлумачення даної категорії.

Відповідно до рекомендацій Державного комітету статистики України, домогосподарство визначається як «сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають у одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують або витрачають кошти. Ці особи мають перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких із цих стосунків або бути й у тих і в тих стосунках» [1].

Вивчення домогосподарства в рамках фінансових відносин не може задовольнятися визначенням, що використовується у статистичних дослідженнях – його слід сприймати лише як напрям та окреслення сукупності учасників. Що ж стосується визначення домогосподарства в контексті фінансової науки, то необхідним, при тлумаченні даної категорії, є акцентування уваги на специфічних ознаках даного учасника, що дасть змогу виокремити його з поміж інших суб'єктів фінансових відносин.

К. Р. Макконнелл і О. Л. Брю тлумачать домогосподарство як «економічну одиницю, яка складається з однієї або більше осіб, постачає економіку ресурсами та використовує отримані за них кошти для купівлі товарів і послуг, що задовольняють матеріальні потреби людини» [2, с.771].

С. Юрій та Т. Кізіма визначають домогосподарство як «господарство, яке складається з однієї або кількох осіб, що проживають у одному житловому приміщенні, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, землю, підприємницький хист) та спільно приймають економічні рішення стосовно формування своїх доходів і здійснення витрат із метою задоволення власних матеріальних і духовних потреб» [3, с.5]. С. Белозьоров «в якості самостійного суб'єкта ринкових відносин» розуміє домогосподарство «як групу фізичних осіб, які приймають самостійні економічні рішення» [4, с.18].

Узагальнюючи наведені вище визначення, домогосподарство можна охарактеризувати як повноправного учасника економічних відносин, що виступає окремим суб'єктом і складається з однієї або більше осіб, має певні джерела надходження коштів та використовує їх на власний розсуд членів даного утворення. Доцільність акцентування уваги на кількості учасників домогосподарства викликана принциповою різницею між категорією «домогосподарство» та «сім'я». Домогосподарство, на відміну від сім'ї в класичному її розумінні, може складатись і з однієї особи, що має власні доходи та мешкає окремо. Крім того, необхідно пам'ятати про можливість об'єднання у домогосподарство людей, які не пов'язані родинними стосунками

В умовах ринкової економіки діяльність домогосподарства є різноплановою та багатоаспектною: члени домогосподарства виступають не тільки споживачами виробленої продукції, що, до речі, формують основу споживчого попиту, а й самі набувають статусу продавця й постачальника на ринок факторів виробництва. У першу чергу це належить до такого ресурсу, як робоча сила. Змога кожного учасника домогосподарства вільно розпоряджатись своєю здатністю до праці в основі своєї має право власності на даний ресурс, що є можливим лише за умов існування приватної власності. Кожен учасник домогосподарства на власний розсуд визначає сферу застосування своїм вмінням та навичкам.

Крім того, і це є суттєвим, за умов ринкової економіки кожен член домогосподарства може перебувати як в статусі найманого працівника, так і бути само зайнятим, однак це є лише статусом, за суттю даний індивід залишається учасником певного домогосподарства (або ж сам становить домогосподарство), тобто отримавши певні доходи від своєї діяльності, дане домогосподарство в будь-якому разі здійснює витрати, пов'язані з існуванням та розвитком членів даного утворення. Саме здатність відтворювати такий вагомий ресурс, як здатність до праці є специфічною ознакою, яка відрізняє домогосподарство з-поміж інших суб'єктів.

Набуття статусу повноправного учасника економічних відносин дає змогу домогосподарствам самостійно приймати рішення, пов'язані з усіма сферами його діяльності. Використання ресурсів, якими володіє домогосподарство, створює джерело

отримання доходів, які надходять у розпорядження членів домогосподарства, тобто має місце формування певних грошових потоків. Наявність у домогосподарств руху грошових коштів, що формують певні грошові потоки, участь у створенні національного доходу країни через використання ресурсів, одержання доходів та їх розподіл на споживання та заощадження свідчать про залучення домогосподарств до сфери фінансових відносин, а від так дає можливість говорити про існування фінансів домогосподарств.

На пострадянському просторі фінанси домогосподарств, порівняно з напрацюваннями фінансової науки взагалі, виокремлюється та вивчається відносно нещодавно: політичний лад, який панував у радянському суспільстві, а від так, знайшов своє відображення в економічних процесах, домінування централізованих фінансів та певне витіснення всіх інших учасників економічних відносин, спровокувало відсутність теоретичних та практичних напрацювань щодо виділення фінансів домогосподарств у окремий об'єкт дослідження. Однак вже зараз можна говорити про наявність неузгоджених аспектів вивчення даної сфери. Тим паче, що економічна категорія «фінанси», яку можна вважати однією з вихідних для подальших досліджень сфери фінансів домогосподарств, вже тривалий час виступає об'єктом наукової полеміки.

Аналіз літературних джерел свідчить, що фінанси, як економічна категорія, постійно перебували в колі наукових інтересів радянських вчених-економістів, і хоча побудова тодішньої фінансової системи відрізнялась від сьогодення, «всі суперечності фінансової теорії радянських часів залишаються актуальними і до сьогодні» [5, с.108]. Досі виникає безліч неузгодженостей та дискусій стосовно сутності, функцій, сфери поширення даної категорії. Як зазначає В. Опарін: «Це надзвичайно містка й багатогранна наукова проблема..., що має багато дискусійних моментів, які навряд чи коли-небудь зникнуть, оскільки економічна система та фінансова практика постійно еволюціонують» [6, с.8].

Ураховуючи неможливість в рамках даної статті висвітлення всіх підходів до розгляду категорії «фінанси», доцільним можна вважати акцентування уваги на деяких аспектах вивчення даного питання, що можуть бути корисними в подальших дослідженнях фінансів домогосподарств.

Залежно від позиції щодо стадії виникнення фінансів науковців умовно поділяють на дві групи: прихильників розподільчої концепції та прибічників відтворювальної [4; 5, с.110]. Основою розподільчої концепції є акцентування уваги на єдиній стадії виникнення фінансів – а саме на стадії розподілу. Так, А. Дробозіна підкреслює, що фінанси є «економічним інструментом розподілу та перерозподілу ВВП та НД» [7, с.14]. «Прикордонною» можна вважати позицію С. Лушина. Науковець відносить фінанси до трьох стадій руху доходів: первинного розподілу, перерозподілу та кінцевого споживання, «однак особливо до перших двох» [8, с.56].

Прихильники відтворювальної концепції не обмежують фінанси лише стадією розподілу. Зокрема, А. Архіпов розглядає фінансові відносини у двох сферах: «як економічні грошові відносини пов'язані з формуванням та використанням централізованих грошових фондів держави, і як економічні відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств» [9, с.27]. А. И. Балабанов та И. Т. Балабанов визначають фінанси як «систему грошових відносин, які виникають при формуванні та використанні грошових фондів та при обігу грошових засобів» [10, с.13].

Наукову думку щодо фінансів можна класифікувати взявши за основу ставлення дослідників до форми функціонування фінансів. Так, фінанси з утворенням та використанням фондів грошових коштів пов'язують А. Дробозіна, А. Архіпов, О. Василик та ін. [7; 9; 11, с.305-347]. На противагу прибічникам фондової концепції, В. Опарін вважає «обмеження фінансів виключно процесами формування і використання фондів грошових коштів відірваним від реальності фінансової справи», а формування та використання фондів – «лише однією із форм прояву фінансів» [6, с.50-52]. В. Кудряшов тлумачить фінанси як «діяльність суб'єктів, пов'язану з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів з метою вирішення поставлених задач» [12, с.7].

Розгляд фінансів як сукупності відносин теж має варіації тлумачень. Так, А. Дробозіна, А. Архіпов визначають фінанси як економічні відносини [7; 9]. А. И. Балабанов та И. Т. Балабанов,

В. Опарін наголошують на розгляді фінансів як сукупності грошових відносин [10; 6]. Доцільним є акцентування уваги на тлумачення категорії «фінанси» через відносин власності. Так, О. Бутук та Н. Волкова розглядають фінанси як «певну сукупність відносин власності, що виникають у процесі формування та використання фондів грошових ресурсів» [13, с.271]. С. Мочерний, Я. Ларіна, О. Плахотнюк визначають фінанси як «систему відносин економічної власності, що складаються між державою, підприємницькими структурами, домогосподарствами та іншими суб'єктами з приводу привласнення частини ВВП (а отже, їх формуванням, розподілом та використанням), з метою виконання державою покладених на неї функцій» [14, с.22]. Дехто з науковців взагалі відходить від пояснення категорії «фінанси» через категорію «відносини». О. Василик тлумачить фінанси як «сукупність форм і методів» [11, с.402]. «Як діяльність суб'єктів» пропонує розглядати фінанси В. Кудряшов [12, с.7].

Отже, можна говорити про досить широку палітру підходів та визначень. Тим паче, що зміни в економічному житті вносять свої корективи і в розвиток науки, що безпосередньо обумовлює можливість корегування раніше окреслених напрямків. Залежно від кута зору вченими до визначальних відносяться ті чи інші ознаки «фінансів» як явища, що зумовлює виникнення наукових дискусій та дебатів. З огляду на зазначене, цілком логічною є можливість існування різних підходів і до дослідження сфери фінансів домогосподарств.

Необхідно відзначити, що в українській та російській науково-економічній та просвітницькій літературі зустрічаються поняття як «фінанси домогосподарств», так і «фінанси населення», «фінанси громадян», «фінанси населення сектора домогосподарств», «сімейні фінанси» тощо, що не може не викликати певної плутанини щодо їх вживання. Можна допустити, що ця проблема зумовлена недостатністю теоретичного забезпечення та відсутністю досвіду використання згаданих понять.

С. Юрій та Т. Кізіма тлумачать фінанси домогосподарств як «сукупність економічних відносин, матеріалізованих у грошових потоках, у які вступають домашні господарства з приводу формування, розподілу й використання фондів коштів із метою задоволення матеріальних і духовних потреб своїх членів» [3, с.10]. О. Василик визначає фінанси домогосподарств як «засіб створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян» [11, с.22-25].

С. Белозьоров виділяє два аспекти розгляду визначення «фінанси домогосподарства»: теоретичний та практичний. У рамках теоретичного підходу науковець тлумачить фінанси домашнього господарства як «сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, у які вступають домашні господарства та його окремі учасники в процесі своєї соціально-економічної діяльності» [4, с.22].

Б. Карпінський та В. Герасименко використовують категорію «фінанси домогосподарств (населення)» та визначають їх як «сукупність механізмів формування, руху й використання грошових фондів домогосподарств» [15, с.43-44]. Суттєвим є те, що в даному визначенні категорії «домогосподарство» та «населення» вживаються як рівні й тотожні одна одній.

Ю. Русанов та О. Русанова розглядають фінанси населення, сектора домашніх господарств та визначають їх як «економічні грошові відносини, які виникають щодо формування та використання фондів грошових коштів окремими особами або некомерційними об'єднаннями громадян» [8, с.223]. Відтак автори констатують існування окремого сектора економіки – сектора домогосподарств, проте не зовсім зрозуміла позиція, щодо використання категорії «населення» та її місця в даному секторі: населення як складова сектора домогосподарств, чи населення як відповідник категорії «домогосподарство». Хоча зазначається, що в зарубіжній науці «домогосподарство» вживається як відповідник категорії «населення», в той же час наголошується на «неможливості прямого запозичення положень західної науки» [8, с.223-224].

Г. Філіною пропонується таке пояснення фінансів домашніх господарств – «грошові фонди, що формуються у громадян з доходів, одержаних у результаті трудової, господарської та інших видів діяльності» [16, с.196].

Якщо абстрагуватись від дискусійних моментів щодо пріоритетності тих чи інших

ознак категорії «фінанси», можна зауважити, що всі наведені визначення характеризують одну й ту саму сферу відносин, де суб'єктом виступають домогосподарства. У свою чергу, сукупність членів всіх домогосподарств певної території становить не що інше як її населення. Відтак, окреслені вище категорії у вітчизняній науці вживаються як тотожні й рівні одна одній.

Окремої уваги потребує структура домогосподарства в розрізі зайнятості його членів, а відповідно й складу отримуваних доходів. Питанню щодо доцільності віднесення фізичних осіб, що працюють без утворення юридичної особи до сфери вивчення фінансів домогосподарств в сучасних дослідженнях приділена не значна увага. В переважній більшості випадків науковці обмежуються виділенням у складі доходів домогосподарств доходів від підприємницької діяльності, від ведення власного бізнесу або ж надання послуг населенню тощо, що може викликати певне непорозуміння щодо суб'єктів сфери фінансів домогосподарств.

Так, В. Кудряшов у складі фінансів громадян виокремлює фінанси домогосподарств та фінанси суб'єктів підприємницької діяльності, однак визначення ні фінансів громадян, ні фінансів домогосподарств автором не запропоновано, хоча зазначено, що «в економічній теорії з метою відображення діяльності окремих громадян та їх груп використовується термін “домогосподарство”» [12, с.250]. Складається враження, що автор використовує ці дві економічні категорії як тотожні. Так, він зазначає, що «формування і використання фінансових ресурсів громадян відображається в бюджеті домогосподарств» [12, с.253]. Тоді, виникає непорозуміння щодо учасників сфери фінансів суб'єктів підприємницької діяльності та доцільності включення даної ланки до складу фінансів громадян, адже суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути як фізичні так і юридичні особи.

У даній статті вже згадувалось про статуси кожного окремого учасника домогосподарства на ринку робочої сили. Можливість членів домогосподарства організувати власну справу характеризує їх як самозайнятих, однак не дає підстави виключати їх зі сфери фінансів домогосподарств, адже пріоритетним напрямком для даної сфери доцільно вважати розгляд доходів, які отримує домогосподарство з точки зору задоволення потреб домогосподарства (у теперішніх або майбутніх періодах), тобто забезпечення належного рівня існування та розвитку його членів. Організацію власної справи (власного бізнесу) слід розглядати саме як один із можливих варіантів заробітку для учасників домогосподарства.

У випадку з фізичними особами, що діють як суб'єкти підприємницької діяльності без утворення юридичної особи, то їх можна зараховувати до сфери вивчення фінансів домогосподарств саме в розрізі витрачання коштів на розвиток власного бізнесу, тобто має місце своєрідне інвестування коштів домогосподарством та отримання прибутку, який є своєрідним поєднанням заробітної плати, доходу від інвестованих коштів тощо. Іншими словами, дані учасники є суб'єктами фінансів домогосподарств, але лише до моменту здійснення безпосередніх функцій як виробника товарів, робіт, послуг. Діяльність домогосподарства саме з ведення власної справи та всі пов'язані з цим відносини, в які вступає домогосподарство, вже виходять за межі окресленої сфери та не відносяться до фінансів домогосподарств.

Висновки і перспективи подальших розробок. Узагальнюючи наведене вище, можна зробити такі висновки:

- з переходом до ринкових методів господарювання роль та значення домогосподарств у вітчизняній економічній системі значно змінилась: домогосподарства набули нового статусу – економічної одиниці, яка є повноправним суб'єктом ринкових відносин, що має змогу приймати самостійні рішення щодо власного функціонування та розвитку;

- з огляду на відносно нетривалий час набуття домогосподарством статусу самостійного суб'єкта в системі фінансових відносин країни та викликаний цим певний брак у вітчизняній науковій літературі належного категоріального апарату, що дав би змогу

описати згадані явища, має місце наявність різних визначень однієї і тієї ж сфери фінансових відносин;

- неоднорідність членів домогосподарства в розрізі можливих способів застосування здібностей та навичок, наявність у домогосподарства права приватної власності та функціонування як самостійного суб'єкта визначає можливість отримання домогосподарством різних, за своєю природою та джерелами отримання, видів доходів.

Багатогранність фінансової сфери та наявність наукових дискусій щодо тлумачення та розуміння деяких вихідних понять провокують необхідність більш ґрунтовного дослідження складу та структури фінансів домогосподарств, функцій даної сфери та її місця у складі фінансової системи.

Розкриття теоретичних основ функціонування домогосподарств як повноправних учасників фінансових відносин може істотно вплинути на поживлення ситуації щодо участі вітчизняних домогосподарств в економічних процесах, що є вкрай важливим для сучасних реалій функціонування української економіки.

Література

1. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrcensus.gov.ua/information/definition.
2. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика. / К. Р. Макконнелл, О. Л. Брю; [пер. с англ. 11-го изд.]. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с. – (табл., граф.).
3. Юрій С. І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С. І. Юрій, Т. О. Кізима // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 3–10.
4. Белозёров С. А. Финансы домашнего хозяйства как элемент финансовой системы / С. А. Белозёров // Дайджест-Финансы. – 2007. – № 8(125). – С. 17–24.
5. Захарченко С. П. Обґрунтування концепції дослідження сутності фінансів / С. П. Захарченко // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 108–114.
6. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): [монографія] / В. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
7. Финансы: учеб. [для вузов] / [под ред. проф. Л. А. Дробозиной]. – М.: Финансы. ЮНИТИ, 1999. – 527 с.
8. Финансы: [учеб.] / [под ред. проф. С. И. Лушина, проф. В. А. Слепова]. – М.: Рос. эконом. акад., 2000. – 384 с.
9. Финансы, денежное обращение и кредит / [под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова]. – М.: Проспект, 2000. – 496 с.
10. Балабанов А. И. Финансы / А. И. Балабанов, И. Т. Балабанов. – СПб: Питер, 2000. – 192 с.: ил. – (Серия «Краткий курс»).
11. Василик О. Д. Теорія фінансів: [підруч.] / О. Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
12. Кудряшов В. П. Фінанси: [навч. посіб.] / В. П. Кудряшов. – Херсон: Олді-плюс, 2002. – 352 с.
13. Бутук О. І. Економічна теорія: тренінг-курс: [навч. посіб.] / О. І. Бутук, Н. І. Волкова. – К.: Знання, 2007. – 291 с.
14. Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 16–22.
15. Карпінський Б. А. Фінансова система: [навч. посіб.] / Б. А. Карпінський, В. О. Герасименко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 184 с.
16. Фінанси (теоретичні основи): [підруч.] / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.